

Юрій РЯБЧЕНКО¹

ОБ'ЄКТИВНА ІСТИНА ЯК МЕТА СУДОВОГО ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Розкриваються особливості об'єктивної істини як мети судового доказування, визначенню перспективних напрямів подальшого розвитку цього поняття у доктрині цивільного процесуального права. Визначено, що актуальна судова практика характеризується оцінкою доказів за підходом або ж стандартом доказування «поза розумним сумнівом», за яким обставина вважається встановленою, якщо інші пояснення зібраних доказів надзвичайно мало ймовірні. Стверджується про цінність окреслення законодавцем кола обставин, що входять до предмету доказування: підтверджують заявлені вимоги чи заперечення (або мають інше значення для розгляду справи); поєднання цього із іншою обов'язковою рисою: підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Адже не має сенсу доказувати обставини, що не будуть відображені у судовому рішенні у прив'язці до вимог або заперечень. З іншого боку, у судовому рішенні мають бути відображені усі обставини, важливі для вирішення питання, поставленого перед судом (спір про право, процесуальне питання тощо). Вказано, що типовими складовими предмета доказування у вузькому розумінні доцільно визначити: 1) обставини обґрунтування вимог; 2) обставини обґрунтування заперечень; 3) які мають бути відображені у судовому рішенні. Склад таких обставин може змінюватись протягом розгляду справи, а тому точне визначення предмета доказування у конкретній справі можливе лише за станом на конкретний перебіг її розгляду. Зазначено, що істинне знання як мета судового пі-

¹ доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу,
Університет державної фіскальної служби України (м. Ірпінь),
0971713748@ukr.net.

знання характеризується поєднанням таких ознак: 1) спрямоване на відображення реальних обставин справи; 2) досягнуте із застосуванням належних, тобто передбачених процесуальним законом способів; 3) належним чином, тобто у передбачений процесуальним законом спосіб, обґрунтоване. Визначено, що зіставлення об'єктивної істини та відносної (судової, формальної, законної) істини виражається у таких двох тезах: 1) обов'язок суду прагнути до встановлення дійсних обставин справи (об'єктивна істина), але при цьому виходити з наявних процесуальних можливостей; 2) час буття процесуального формалізму як самостійної цінності відходить у минуле, в тому числі — на рівні законодавчих пропозицій.

Ключові слова: об'єктивна істина, судове доказування, цивільний процес, суд, змагальність.

Характер істини, що встановлюється під час розгляду справи (об'єктивна, законна, відносна, формальна або судова) є предметом наукових дискусій. Сьогодні необхідно констатувати значні зміни змагальних засад усіх галузей цивілістичного судового процесу: не тільки власне цивільного, але й господарського, й адміністративного. Посилення повноважень суду щодо керівництва судовим процесом актуалізує проблематику об'єктивної істини як мети судового пізнання.

Проблематиці об'єктивної істини як мети судового пізнання увага приділялась такими науковцями, як: О. О. Грабовська, С. О. Волосенко, А. О. Завгородня, Т. М. Лежнева, В. І. Тертишніков та іншими. Водночас у більшості цих робіт не враховуються останні зміни у процесуальному законодавстві та наукових поглядах щодо принципу змагальності, а отже — й об'єктивної істини як мети судового пізнання.

Метою статті є розкриття особливостей об'єктивної істини як мети судового доказування, визначення перспективних напрямів подальшого розвитку цього поняття у доктрині цивільного процесуального права.

Поняття об'єктивної істини як мети судового доказування тісно пов'язане із поняттям «предмет доказування», що має спільні основи у різних галузях процесуального права. У цивільному судочинстві поширено розуміння предмета доказування у вузькому та широкому сенсах. У *вузькому сенсі* предмет доказування визначається як сукупність юридичних фактів матеріально-правового характеру, тобто фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну і припинення правовідносин між сторонами та на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень. Такий склад фактів визначається нормою права, що регулює спірні правовідносини. У *широкому сенсі* предмет доказування включає не тільки юридичні факти, що обґрунтовують вимоги та заперечення сторін, але й інші обставини, без встановлення яких неможливе правильне вирішення справи і виконання судом інших завдань цивільного судочинства. До предмета доказування в широкому сенсі можна віднести такі групи фактів:

- 1) юридичні факти матеріально-правового характеру;
- 2) доказові факти;
- 3) юридичні факти процесуально-правового характеру (що визначають наявність у особи права на пред'явлення позову і здійснення інших процесуальних дій);
- 4) факти, що сприяють правильній оцінці доказів (наприклад, факт підробленості письмового доказу);
- 5) факти, встановлення яких необхідно суду для виконання попереджувальних і виховних завдань цивільного судочинства [1, с. 143].

В. В. Комаров відстоює вузьке розуміння предмета доказування, розуміючи його як специфічну категорію, яка окреслює коло фактів матеріально-правового значення, що підлягають встановленню для вирішення цивільної справи по суті, тобто тільки для вирішення питання про суб'єктивні матеріальні права й обов'язки сторін. Коло обставин, на які сторони посилаються як на підстави своїх вимог і заперечень або на які вказують інші особи, може бути різноманітним, а предмет доказування по конкретній цивільній справі досить визначений. На його склад вказує норма матеріального права, яку слід застосувати в певному конкретному випадку. Таким чином, предмет доказування — це коло фактів матеріально-правового значення, необхідних для вирішення справи по суті [2, с. 486].

О. О. Грабовська предметом доказування розуміє сукупність фактів та обставин, що підлягають доказуванню учасниками справи з метою обґрунтування заявлених вимог чи заперечень, а також встановленню судом з метою захисту прав, свобод та інтересів, ухвалення законного та обґрунтованого рішення [3, с. 342–343]. Отже, вчена притримується широкого визначення зазначеної категорії. Вибір наукового підходу для цього дослідження обумовлений його метою — надати характеристику об'єктивній істині та межах доказування у контексті раціональності доказування та стандарту доказування.

Визнаючи важливість як для науки (зокрема, у контексті точності категоріального апарату), так і для практики точного формулювання вузького розуміння предмета доказування, необхідно вказати на тісний взаємозв'язок фактів матеріально-правового характеру та доказових фактів під час практичного здійснення доказової діяльності та судового пізнання, адже подекуди для встановлення одного факту, передбаченого нормою матеріального права (факту матеріально-правового характеру) необхідно встановлення декількох доказових фактів. Причому існуючий стандарт доказування «поза розумним сумнівом», прагнення до встановлення об'єктивної істини змушують суд дослідити якомога більше доказових фактів у межах матеріально-правового факту. Тому в подальшому дослідженні зазначені розуміння предмета доказування необхідно вживати поруч.

Подібними є підходи представників науки господарського процесуального права щодо поняття предмета доказування. Так, В. В. Бабенко до предмета доказування в господарській справі відносить: юридичні факти матеріально-правового характеру; доказові факти; факти, які мають ви-

ключно процесуальне значення [4, с. 9]. Факти, що сприяють правильній оцінці доказів, а також факти, встановлення яких необхідно суду для виконання попереджувальних завдань, безумовно, встановлюються і у господарському судочинстві.

Окремі вчені відносять до предмета доказування всі обставини, що необхідні для правильного вирішення справи, виконання судом інших завдань цивільного судочинства. Втім, значна частина обставин не доказується під час розгляду справи, сторони не посилаються на них під час обґрунтування своїх вимог і заперечень, хоча без встановлення цих обставин суддя не може розглядати справу, й ухвалювати у ній рішення. Такими є наприклад, підстави реалізації судом повноважень щодо виконання організаційних, супроводжувальних, контрольних функцій, що зумовлені його статусом як органу судової влади. Так, у разі виявлення, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у ст.ст. 175 і 177 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. № 1618–IV [5] (ЦПК України) (обставина), суддя постановляє ухвалу про залишення позовної заяви без руху. При цьому суддя має встановити спосіб і строк усунення недоліків (ч.ч. 1, 2 ст. 185 ЦПК України). На підставі відкриття провадження у справі (обставина) суддя здійснює подальші дії з керівництва розглядом справи: надсилає ухвалу про відкриття провадження, встановлює строк для подання відзиву на позов тощо (ч. 1 ст. 190, п. 1 ч. 1 ст. 191 ЦПК України).

Іншим прикладом є підстави застосування заходів процесуального примусу. Тому цінним є, по-перше, окреслення законодавцем кола відповідних обставин: підтверджують заявлені вимоги чи заперечення (або мають інше значення для розгляду справи); і по-друге, поєднання цього із іншою обов'язковою рисою: підлягають встановленню під час ухвалення судового рішення. Не має сенсу доказувати обставини, що не будуть відображені у судовому рішенні у прив'язці до вимог або заперечень. З іншого боку, у судовому рішенні повинні бути відображені всі обставини, важливі для вирішення питання, поставленого перед судом (спір про право, процесуальне питання тощо). Про це говорить вимога обґрунтованості судового рішення. Під час ухвалення рішення суд вирішує такі питання:

1) чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення;

2) чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи (п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 264 ЦПК України).

Отже, остаточно можна сформулювати таке визначення типових складових предмета доказування:

1) обставини обґрунтування вимог;

2) обставини обґрунтування заперечень;

3) які мають бути відображені у судовому рішенні.

Необхідно зауважити, що склад таких обставин може змінюватись протягом розгляду справи, а тому точне визначення предмета доказування у конкретній справі можливе лише за станом на конкретний момент перебігу судового процесу. Наприклад, відповідно до п. 1 ст. 1 ст. 238 ГК

України, предмет доказування може визначатись станом на час ухвалення рішення суду по суті справи.

Представники науки адміністративного судочинства під час визначення предмета доказування в адміністративному судочинстві виходять з положень, викладених у постанові Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 р. № 9 «Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції», зокрема: під час судового розгляду предметом доказування є факти, які становлять основу заявлених вимог і заперечень проти них чи мають інше значення для правильного розгляду справи (причини пропуску строку позовної давності та ін.) і підлягають встановленню для прийняття судового рішення. З'ясуванню і перевірці доказами підлягають також причини і умови, які сприяли правопорушенню або виникненню спору [6, с. 219]. Отже, можна констатувати про єдність сприйняття засад предмета доказування у межах різних видів судової юрисдикції, що обумовлює можливість розгляду їх у рамках одного наукового підходу.

Істиною є таке знання, що повністю відповідає дійсності. У праві це поняття охоплює також способи досягнення такого знання; способи його обґрунтування. Отже, істинним є лише те знання, що є досягнутим із застосуванням належних способів, а також належним чином обґрунтоване. Саме таке розуміння покладене в основу істини як мети судового пізнання.

Характеризуючи способи судового пізнання, необхідно вказати, що генеза та сучасні тенденції розвитку судового пізнання свідчать про необхідність задоволення його результатів оптимальному зіставленню таких вимог, як: оперативність, передбачуваність, доступність з одного боку, та повнота, максимальне забезпечення суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів — з іншого. При цьому рішення суду повинно бути належно обґрунтованим, переконливим для сторін та утверджувати справедливість у соціумі загалом, у протилежному випадку судова влада буде нелегітимною. Саме на досягнення таких показників спрямовані специфічні правила судового пізнання, закріплені у процесуальному законі. Наприклад, використання показань свідків при встановленні змісту умов договору може бути неефективним, зважаючи на юридичну необізнаність свідків, особливості суб'єктивного сприйняття дійсності, викладу інформації тощо. Тому нормою абз. 2 ч. 2 ст. 218 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435–IV [7] (ЦК України) вказано на неможливість покладення такого засобу доказування в обґрунтування судового рішення стосовно заперечення однією із сторін факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин, а відповідно до ч. 2 ст. 78 ЦПК України обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування.

Положеннями актуальних процесуальних кодексів про докази та доказування (напр., § 1 гл. 5 р. 1 ЦПК України; § 1 гл. 5 р. 1 Господарського процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 р. № 1798–XII [8] (ГПК України); § 1 гл. 5 р. 1 Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747–IV [9] (КАС України), іншими нор-

мами встановлено значну кількість специфічних правил судового пізнання, що певною мірою звужують коло можливих засобів судового пізнання порівняно із позасудовим (буденним, науковим тощо). Наприклад, встановлюється вичерпний перелік засобів доказування, що означає неможливість використання інших форм закріплення даних у судовому пізнанні саме як доказів. Так, не будуть мати доказового значення пояснення сторони, якщо вона не була допитана як свідок. Необхідно вказати, що в окремих зарубіжних країнах романо-германської правової сім'ї перелік засобів доказування є відкритим, що означає можливість використання будь-яких форм закріплення даних, якщо це дозволяє встановити обставини справи [10, с. 165–166]. Окрім цього, специфічними правилами судового пізнання, що певною мірою обмежують його засоби, можна навести правила належності, допустимості, достовірності та достатності доказів; розподіл обов'язку доказування і подання доказів; підстави звільнення від доказування тощо (§ 1 гл. 5 р. 1 ЦПК України; § 1 гл. 5 р. 1 ГПК України; § 1 гл. 5 р. 1 КАС України). Істотне значення мають, положення щодо заборони суду збирати докази у справі за власною ініціативою, окрім певних випадків, визначених процесуальним законом (ч. 7 ст. 81 ЦПК України, ч. 4 ст. 74 ГПК України).

Визнаючи, що наведені та інші формальні правила певною мірою обмежують можливості судового пізнання, не можна не погодитись із позиціями, що висловлюються окремими зарубіжними вченими щодо зіставлення з одного боку, прагнення до повноти, достовірності та з іншого боку — формалізму у судовому пізнанні. Так, О. Ф. Воронов, характеризуючи сучасний зміст принципу об'єктивної істини, вказує на обов'язок суду прагнути до встановлення дійсних обставин справи (об'єктивна істина), але при цьому виходити з наявних процесуальних можливостей [11, с. 484.] Час буття процесуального формалізму як самостійної цінності відходить у минуле, в тому числі — на рівні законодавчих пропозицій [12]. Саме у цих твердженнях виражається зіставлення об'єктивної істини та відносної (судової, формальної, законної) істини.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

1. Актуальна судова практика характеризується оцінкою доказів за підходом або ж стандартом доказування «поза розумним сумнівом», за яким обставина вважається встановленою, якщо інше пояснення зібраних доказів надзвичайно мало ймовірне.

2. Типовими складовими предмета доказування у вузькому розумінні доцільно визначити:

- 1) обставини обґрунтування вимог;
- 2) обставини обґрунтування заперечень;
- 3) які мають бути відображені у судовому рішенні.

Склад таких обставин може змінюватись протягом розгляду справи, а тому точне визначення предмета доказування у конкретній справі можливе лише за станом на конкретний перебігу її розгляду.

3. Істинне знання як мета судового пізнання характеризується поєднанням таких ознак:

- 1) спрямоване на відображення реальних обставин справи;

2) досягнуте із застосуванням належних, тобто передбачених процесуальним законом способів;

3) належним чином, тобто у передбачений процесуальним законом спосіб, обґрунтоване.

4. Зіставлення об'єктивної істини та відносної (судової, формальної, законної) істини виражається у таких двох тезах:

1) обов'язок суду прагнути до встановлення дійсних обставин справи (об'єктивна істина), але при цьому виходити з наявних процесуальних можливостей;

2) час буття процесуального формалізму як самостійної цінності відходить у минуле, в тому числі — на рівні законодавчих пропозицій.

Список використаних джерел

1. *Васильєв С. В.* Цивільний процес. К. : Алерта, 2019. 506 с.
2. Курс цивільного процесу / за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 1352 с.
3. *Грабовська О. О.* Теоретичні та практичні проблеми доказування у цивільному процесі України. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 472 с.
4. *Бабенко В. В.* Доказування в господарському процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. К., 2007. 20 с.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618–IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16. Ст. 1088.
6. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України / за заг. ред. І. Х. Темкіжева (кер. авт. кол.). 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2012. 720 с.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435–IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
8. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747–IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 32. Ст. 1918.
10. *Треушников М. К.* Гражданский процесс: теория и практика. М. : Городец, 2008. 352 с.
11. *Воронов А. Ф.* Принципы гражданского процесса: прошлое, настоящее, будущее. М. : Городец, 2009. 496 с.
12. *Сахнова Т. В.* Курс гражданского процесса. М. : Статут, 2014. 784 с.

Надійшла до редакції 05.01.2020

Yurii RIABCHENKO

University of the State Fiscal Service of Ukraine

Objective Truth as a Purpose of Judicial Evidence in Civil Proceedings

The article is devoted to revealing the peculiarities of objective truth as the purpose of judicial proof, to determine perspective directions of further development of this concept in the doctrine of civil procedural law. It is determined that the current case law is characterized by an assessment of the evidence by the approach or standard of proof «beyond reasonable doubt», in which the circumstance is considered established, if another explanation of the collected evidence is extremely unlikely. It is pointed out that the typical constituents of the subject of proving in the narrow sense it is advisable to determine: 1) the circumstances of the justification of the requirements;

2) *circumstances of substantiation of objections; 3) which must be reflected in the court decision. The composition of such circumstances may change during the hearing of the case, and therefore the precise determination of the subject of proof in a particular case is only possible as of the specific course of its consideration. It is asserted about the value by the legislator to outline the range of circumstances that are part of the subject of proof: confirm the stated requirements or objections (or have other significance for the case); combining this with another mandatory feature: to be established when making a court decision. After all, it does not make sense to prove circumstances that will not be reflected in the court decision in connection with the claims or objections. On the other hand, the court decision must reflect all the circumstances that are important for resolving the issue before the court (dispute over the right, procedural issue, etc.). It is stated that true knowledge as the purpose of judicial knowledge is characterized by a combination of the following features: 1) aimed at reflecting the real circumstances of the case; 2) achieved by applying the appropriate, that is provided for procedural law, methods; 3) properly, that is in the manner provided by the procedural law, justified. It is determined that the relation between objective truth and relative (judicial, formal, legal) truth is expressed in the following two theses: 1) the court's obligation to strive to establish the true circumstances of the case (objective truth), but at the same time proceed from the existing procedural opportunities; 2) the time of existence of procedural formalism as an independent value goes back to the past, including at the level of legislative proposals.*

Keywords: *objective truth, litigation, civil proceedings, court, competition.*